ڊاڪٽر احسان دانش

سچل سرمست جو آدرشي سماج وارو تصور ۽ سنڌي سماج

Sindhi Society and Sachal Sarmast's concept of Ideal Society

Abstract:

All the great poets of the world have been associated with social pain. They have not only felt the misery around them but also suggested the remedy for it. After going through that external agony they come up with a thought and philosophy which brings about a decisive change in society. Such matchless poets always have a unique point of view. Sachal Sarmast by raising the slogan of 'I am the Truth' not only paved an individual way but also challenged all the oppressive forces. He as a poet was the companion of the common men and he effectively spread the message of social awakening. He was not an extremist in any sense. To him a Hindu and a believer are the same who have mutual love and respect for each other. Sachal is not only a prominent figure among classical Sindhi poets but he is a poet for all ages so his thought is applicable to present society also. In his poetry we find the message of world peace, unity, brotherhood, love and humanitarianism. In his trance-like state he projected the tradition of aggression against injustice rather than tolerance and lack of resistance. To highlight the religious aspect of fraternity Sachal emphasised the vast and comprehensive concept of religion instead of limiting it to the mosques.

In this research article I have presented the brief study of Sindhi society with references from the poetry of Sachal Sarmast.

سنڌي سماج صدين کان پيڙا جي پاڇولي ۾ رهيو آهي. ڪڏهن ڌارين جا حملا ۽ يلغارون ڪڏهن پنهنجن جا ڪيس. ڪڏهن سنڌي ماڻهن جي سينن تي سنگينون اپيون ڪيون ويون ته ڪڏهن ڌارين جي گهوڙن جا سنب رکيا ويا. سنڌ جي سڄي تاريخ اهڙن دل خراش واقعن سان ڀري پئي آهي. سنڌ جي تاريخ ۾ ڪهڙو دور آهي، جنهن ۾ سنڌ جي ماڻهوءَ سُک جو ساهه کنيون هجي. جيڪڏهن ڳالهه عرب دور کان شروع ڪجي ته اها پهرين ڪاري ضرب ئي ته هئي، جيڪا سنڌ جي اصلوڪن (Indigenous) ماڻهن پنهنجن ذهنن، ضميرن ۽ جسمن تي سَني. سومرن جي صاحبيءَ ۾ به سنڌي ماڻهوءَ ڪي ڪا سُک جي ڇانوَ نصيب نه ٿي ۽ ڌارين جا ڪَٽڪ سنڌ تي ڪاهيندا رهيا. سما

ڄام به پنهنجي اقتدار جي نشي ۾ عوام کي وساري وينا هئا. خاص طور ڄام فيروز جي زماني ۾ سنڌ اندر خانه جنگي ۽ اندروني خلفشار سنڌي سماج کي پيچي پورا ڪري ڇڏيو، جنهن ڪري هڪ ڏاريي رهزن شاهه بيگ ارغون کي سنڌ تي قابض ٿيڻ جو موقعو ملي ويو.

ارغونن جي آزارن ۾ سنڌي ماڻهن آهون پرينڌي گذاريو،ان دور ۾ سنڌ مٿان ظلم جي رات هئي، هو ڏاڍا ظالم، رهزن، سفاڪ ۽ قاتل هيا. شاهه بيگ ارغون ۽ شاهه حسن ارغون ڌرتيءَ ڌڻين تي ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ جي نشاني بڻجي آيا. ترخانَ وري غاصب ۽ قبضاگير، دهشتگرد، داداگير ۽ قهاري بڻجي قوم تي ڪڙڪيا، ”هوتي“ ۽ ”نوتي“ جهڙن جلادن جون تلوارون سنڌي ماڻهن جون سسيون ڌڙن کان ڌار ڪنديون رهيون.مغلن مقامي ماڻهن کي غلاميءَ جي زنجيرن ۾ جڪڙي سوگهو ڪري ڇڏيو ۽ ڪين ساهه کڻڻ جي سهولت به سولي نه ڇڏي.هن ئي دور ۾ پورچيگيزن ٺٽي تي حملو ڪري وڏي لٽ مار ۽ قتل و غارت گري ڪئي. ڪلهوڙا، مغل سلطنت جا غلامَ ۽ هٿ ٺڌا ٻانها ٿي بيٺا، جنهن جو نتيجو به خلقِ خدا ڀوڳيو. ڌارين جي ڪاهن جو نه ڪٽڻ سلسلو ۽ اندرين جهڳڙن جي پاڙ پٽجي نه سگهي. نادر شاهه افغاني، سنڌ کي رت جو غسل ڏياريو،مدد خان پٺاڻ سنڌ تي ڪاهه ڪري ظلم جي بازار گرم ڪئي، ميان يار محمد ڪلهوڙي، جهوڪ ڌڻيءَ شاهه عنايت جي سر جو سودو مغلن سان ڪري ”خدايار“ جو لقب حاصل ڪيو، مطلب ته سنڌ جي ماڻهن کي رَت جا ڳوڙها روئاريو ويو.

ميرن جي صاحبي به سنڌ جي تاريخ جو هڪ تاريڪ باب آهي. ان دور ۾ شاهه شجاع سنڌ تي ٻه ڀيرا ڪاهي آيو، قنڌار کان افغانن جا ڪٽڪ حملا آور ٿيا، جن کي موٽائڻ لاءِ ڏنُ ڀريو ويو، رنجيت سنگهه جي ڦهري ڪاهه به هن ئي دور جو داستان آهي،ٽالپرن رتُ ڀنل تلوارن سان تخت نشين ٿيڻ بعد سنڌ جي جاگرافيائي وحدت کي ٽوڙي ٽي ٽڪر ڪيو. هڪڙن شهداداڻي بڻجي حيدرآباد کي تخت گاهه بڻايو، ته ٻيا ملڪاڻي بڻجي ميرپور خاص جا مالڪ بڻيا ۽ ٽيان وري سهراباڻي ٿي خيرپور جا ڌڻي ٿيا.سچل سائين سهراباڻين جي سلطنت ۾ هڪ باغي شاعر ٿي اڀريو. سنڌ تي صدين کان ٿيندڙ ڪلورن جي تاريخ هن جي اکين اڳيان پئي ڦري ۽ جنهن دور ۾ هن ساهه پئي کنيون اهو به سنڌ جي اتهاس جي گذريل ڪڙين کان ڪنهن به ريت مختلف نه هو. هن جڏهن پنهنجي آس پاس پنهنجي سماج ۾ مذهبي

شدت پسندي، فرقيواريت، رجعت پسندي، افراتفري ۽ اندروئين خلفشار کي اڪين سان پسيو تہ پنهنجون اکيون نہ پوريون بلڪ جرئت ۽ بيباڪيءَ سان چئي ڏنوتہ:

مريد ٿيڻ جو خيال نہ رکجان، عاشق ٿج نرالو
دين مذاهب، ٻوڙ ٻيائي، مست ٿرج متوالو
مان ۽ تون جي سودي اندر، متان ڪرين ڏيوالو

يا

ٿوڙ رواج ۽ رسمون ساريون، مرد ٿئين مردانو،
پاڻ بيگانو مور نہ ڄاڻين، آهين يار يگانو
وهم سچل ڪڍ ٻانهپ وارو، شملو ٻڌ شاهانو

سنڌي شاعريءَ ۾ سچل سائينءَ کان اڳ اهڙو ڪرو لهجو نظر نہ ٿو اچي. هن پنهنجي دور جي سمورين مروج ريتن ۽ رسمن کي هڪ ڌڪ سان رد ڪري ڇڏيو. اهي رواج ۽ رسمون طبقاتي سماج کي جنم ڏيندڙ هيون، تنهن ڪري سچوءَ کي اهي ڪنهن بہ طور قبول نہ هيون، هن مردُ ٿي، بيباڪي ۽ بي ڊپائيءَ سان پنهنجي وقت جي طاغوتي قوتن کي للڪاريو، هن بيگانگيءَ کان يگانگيءَ جي پنڌ ۾ پنهنجي اندر مان ٻانهپ جو وهم ڪڍي ڇڏيو. هن کي سماج ۾ ٻانهپ جي ٻنڌڻن ۾ ٻڌل ٻانها نہ پيا گهرجن. انهيءَ ڪري هن شاهہ ٻڌڻ وارو خودشناسيءَ جو سبق ڏنو. ان سبق ۾ خودي ۽ اعتماد هيو، ۽ پنهنجي سماج ۾ رائج غلط ڪارين خلاف هڪ للڪار هئي. پنهنجي دور جي Status Quo خلاف ڀرپور آواز هيو. ڪلياڻ آڏواڻيءَ لکيو آهي تہ: ”سچل جي نظر ۾ ڪنهن جو بہ ٻانهو ٿي هلڻ هڪ عظيم گناهہ آهي. سندس خيال موجب نہ رڳو پيري ۽ مخدوميءَ کان ڪنارو ڪرڻ ڪپي پر خاني ۽ اميريءَ کان بہ. هن صاحب جي تصور ۾ هڪ اهڙو غيرفرقيوار سماج هيو، جنهن کي هينئر (Classless Society) چيو ٿو وڃي.“(1)

محترم الطاف اثيم سچل سائينءَ جي دور جو نقشو هنن لفظن ۾ چٽيو آهي: ”سچل سائينءَ جي وقت ۾ سنڌ جون سماجي حالتون گهڻيون ابتر ٿي چڪيون هيون. چوطرف بدانتظامي پکڙيل هئي. هڪ پاسي جاگيرداري، زمينداري ۽ عهديداري هئي جن جي زندگي بي انتها عيش ۽ آرام واري ۽ سيني نعمتن سان ڀرپور هئي. ان طبقي کي ملڪ ۽ ان ۾ رهندڙ مخلوق جي ڪائي پرواهہ ڪانہ هئي، بس رڳو پنهنجي مدح سرائيءَ

واري مئي ۾ مدهوش ۽ شيلن شڪارن ۾ مصروف رهندا هئا. حاڪمن ڪي حڪمرانيءَ جو نہ ڪو هنر هو نہ وٽن سماج ۾ سُک ۽ سرهائي آڻڻ جي سوچَ ـ ٻئي پاسي خوف ۽ ٻُکَ ۾ ورتل اٻوجهہ غريب هاري ۽ پورهيت هو، جيڪو فقط پيٽ پالڻ خاطر غلاميءَ جي بدترين جڪڙ هيٺ آيل هو. سچل جهڙو همدرد ۽ حساس شاعر خلقِ خدا تي ٿيندڙ ڏاڍ ۽ ڏهڪاءَ تي ڏاڍو ڏکايل رهندو هو. هن هيڻن ۽ هيسيل ماڻهن کي زور اڳيان زاريون ڪندي ڏٺو تہ محسوس ٿيس تہ هي بانڪا بي پرواهہ پنهنجي بانور تي اهڙا تہ قاعدا ۽ قانون جوڙيون وينا آهن، جنهن جي ڪري ويچاري هيٺين طبقي جي حصي ۾ سواءِ حقارت ٻيو ڪجهہ نہ ٿو اچي".(2)

ڊاڪٽر شاهنواز سوڍر لکيو آهي تہ: "سچل سرمست جي عمر 88 سال هئي. سندس انهيءَ عمر جي عرصي ۾ (1739ع کان 1827ع) سنڌ نندين وڏين 15 جنگين جي هولناڪيءَ جو شڪار رهي. چئني طرفن کان ٻاهريان حملا ٿيندا رهيا. اتر کان سِکَ ۽ پناڻ، اولهہ کان ايراني ۽ بروهي، اڀرندي کان راجپوت ۽ جوڌپور جا راجا، سنڌ تي مسلسل حملا ڪندا رهيا. جيڪو گهر کان رُسي پيو تہ اهو سنڌ تي حملي آور پئي ٿيو! ان کان سواءِ گهرو لڙايون، جن مُلڪ اندر قهرام مچائي ڇڏيو هو. انهن ئي مُلڪي حالتن جي ڪري ملڪ جي ڏتڙيل عوام صوفي درويشن جي خانقاهن ۾ پناهہ پئي حاصل ڪئي. سچل سرمست جي ڪلام جو وڏو حصو عوام جي آهن ۽ آزين جي صدائن جي ترجماني ٿو ڪري."(3) سچل سائين وقت جي قاضي کي بہ "حق" جي اها مئہ چکڻ جي صلاح ڏئي ٿو، جنهن سان حقيقي راهہ حاصل ٿئي ٿي. اها ئي راهہ عوام جي ڀلائي واري راهہ آهي ۽ انهيءَ راهہ تي هلندي سماج ۾ چڱائي جو ٻج پوکي سگهجي پيو.

قاضي مين سچ آکان تينون، چوڙ مسائل مصلا!
آءُ پيون هڪ سرکي مي دي، مول نہ ٿيوين مُلا!
"سچل" جنهن حق حاصل ناهين، راهہ ڪنون او پلا!

ان ڳالهہ ۾ ڪو شڪ ناهي تہ سچل سائين جنهن وقت ۾ پنهنجي ڪلام وسيلي پنهنجن ماڻهن سان هم ڪلام ٿيو، اهو وقت فڪري انتشار ۽ فرقہ پرستي جهڙن مرضن ۾ ورتل هيو. جتي عام ماڻهن جو ساهہ اقتدار جي ٻل تي تخت نشين ٿيل بد مست هاٿين جي هٿ هيو. عوام پنهنجي بنيادي حقن کان بہ محروم هيو. هڪ طرف جاگيردار، سرمائيدار ۽ ظاهر

پرست مذهبي پيشوا هڪ ته ڪندي وانگر هڪ ٻئي سان گڏ بيٺا هئا، جنهن ڪري اقتدار جي ايوانن مان هر قسم جي سهولت ۽ رعايت حاصل هئي ته ٻئي طرف ان دور جي حڪومت، جاگرافيائي ٽوڙ ڦوڙ ۽ ڪمزور انتظامي ڍانچي سبب دشمن لاءِ ڪاغذي ديوار جهڙي بڻجي پئي هئي، اقتدار ڏٺين ڪي پنهنجين غلط پاليسين ۽ اندروني جهڳڙن سبب تخت ۽ تاج جي تاراج ٿيڻ جو خوف هر وقت هوندو هيو. اهڙي صورتحال ۾ سچل سائين وقت جو منصور ٿي اڀريو، جنهن جي چپن تي 'ان الحق' جو نعرو هيو. مان سمجهان ٿو ته اهو نعرو رڳو منصور حلاج جي سنت ۽ روايت جو تسلسل نه هيو پر خود شناسي ۽ خود اعتماديءَ جي علامت به هيو. حقيقت ۾ ان دور جي پيڙيل ماڻهوءَ کي اهڙي خود اعتماديءَ جي ضرورت هئي ۽ وقت جي حاڪمن ۾ جرت نه هئي جو سچل سرمست جي ان بيباڪانه انداز کي روڪي سگهن.

تون ئي مالڪ مُلڪ جو، ٻانهو ڀانءِ مَ پاڻُ
صورت منجهه سُڃاڻ، پاڻ پنهنجو پاڻ کي

"سچل چاتو پئي ته سڀ اجاره دار قوتون ماڻهن جي سماجي حقن تي قبضا ڪري ويهي رهيون آهن ۽ هن اهو به ڏٺو پئي ته انهن پنهنجي طاقت جي پاليسي ۽ پئسي جي آڌار تي انساني فطرت تي قابض ٿي، معصوم ماڻهن سان اهڙا ته شاطر ۽ حيوان صفت ٽولا پيدا ڪيا هئا، جيڪي خوبصورت سماج اڏڻ ۾ رڪاوٽ وجهي رهيا هئا. سچل سرمست انهن سمورن سماجي پهلوئن کي سامهون رکي مذهب جي آڙ ۾ ڪم ڪندڙ سيني قوتن کي ظاهر ڪرڻ لاءِ مذهبي نفيءَ واري تحريڪ هلائڻ تي زور ڀريو."(4)

سچل سائين انسان جي عظمت ۽ وقار کي بلند ڪرڻ لاءِ ڪيس ڪنهن جو به ٻانهو ٿيڻ کي قبول نه ٿو ڪري، ڇوته هن کي غلاميءَ ۽ گدائيءَ وارو تعلق قبول نه هيو، ان ڪري ئي هن بيخوف ٿي چيو هو ته **'چوڙ گمان گدائي والا، شملا ٻڌ شاهي دا'**."سچل جي دور ۾ جيئن ته سنڌ جا ماڻهو مسڪينيءَ ۽ مظلوميءَ واري حال ۾ هئا، تنهنڪري سندس اندرُ، روح ۽ ضمير ڪيئن پئي قرار ۾ رهي سگهيو! صدين کان دٻاءَ ۾ رهندڙ انهيءَ بي آسري قوم ۾ باعزت مقام ماڻڻ جي تڙپ پيدا ڪرڻ لاءِ اسان جي هن عظيم رهبر ضروري سمجهيو ته عوامي سطح تي خود رحمي، مايوسي ۽ ويڳاڻپ جو خاتمو آڻجي. اهوئي سبب آهي جو هُن پنهنجي شعر ۾ بغاوت، للڪار ۽ ويڙهه جي اسمن کي معتبر ۽ محترم ڪري رکيو. سچل سائين سنڌ جي

صوفي شاعرن ۾ انهيءَ حوالي سان نهايت ئي ممتاز آهي ته هن غير ضروري نماڻائپ ۽ هر وقت طاري رهندڙ معذرت خواهانه انداز جي نفي ڪندي، حق ونڻ ۽ آزاد ٿي رهڻ لاءِ جرئت ۽ همت جا دلپزير سبق پاڙهيا، چاڪاڻ جو ڪيس اندازو هئو ته اجتماعي احترام ۽ قومي وقار تڏهن حاصل ٿي سگهندو، جڏهن عوام جي گهڻائي بي خوف، هوشيار، تيار ۽ سُجاڳ رهندي.“(5)

دنيا جا سمورا وڏا شاعر سماج جي درد سان جُڙيل رهيا آهن. هنن پنهنجي آس پاس جي دک کي نه رڳو محسوس ڪيو آهي، پر ڪنهن نه ڪنهن طور ان جو علاج به دريافت پئي ڪيو آهي. هو ان خارجي درد ۽ اذيت مان گذري هڪ اهڙي فڪر ۽ فلسفي کي جنم ڏيندا آهن جيڪو سماج ۾ فيصلہ ڪن تبديلي جو سبب بڻبو آهي. اهڙا شاعر پنهنجي سماج جا غير معمولي انسان هوندا آهن ۽ اهڙا غير معمولي انسان هميشہ پيڙ کان ڌار بيٺا هوندا آهن، انهن جو رستو نرالو هوندو آهي، صدين جي غلاميءَ ۾ رهندي ڪڏهن ڪڏهن ڪي قومون پنهنجن زنجيرن سان به پيار ڪرڻ لڳنديون آهن، پر اهڙا غير معمولي انسان انهن زنجيرن کي ٽوڙڻ لاءِ ايندا آهن. اهي سماج ۾ مزاحمت ۽ انقلاب جو عَلمُ بلند ڪري، سماجي تبديليءَ جا نقيب بڻبا آهن. سنڌ ۾ تصوف جي نازڪ نڪتن کي سمجهائيندڙ سوين صوفي نظر ايندا پر اهڙا ڪي چند هوندا جن سماج جي سجاڳيءَ لاءِ هڪ ڌار رستي جي چونڊ ڪئي هجي. شاهہ لطيف سوين ورهہ اڳ هي بيت چئي ان سجاڳي جي ابتدا ڪئي ته:

اک اُلٽي ڌار، ونءُ ابتو عام سين
جي لهوارو لوڪ وهي، تون اوچو وَهہ اوپار

ابتائپ جي ان فلسفي کي سچوءَ سولو ڪري سمجهايو ۽ چيو ته **”جتي ماڻهن ميڙ آ، مان تتي ناهيان“** ان ڳالهہ کي اجان به چٽو ڪري وڏي واکي چيائين:

پُنيءَ جج مَ جُلُ، منجهہ تماشي نہ پوين
گهوٽ ڪري تون پاڻ کي، ڪر هنگامو هُلُ،
پولَ نہ ڪنهن پيءَ پُل، ونج حال حلاج جو

حلاجي پنڌ جو پانڌي منصور ثاني، انا الحق جو نعرو بلند ڪندي ۽ **”ٽوڙ رواج ۽ رسمون ساريون“** چوندي سنڌ ۾ نه رڳو پنهنجو ڌار رند ۽ پنڌ جوڙيو پر سماج جي سيني ظالم قوتن لاءِ للڪار به بڻيو. هو سماج ۾ سُجاڳي

جو سنيهو عام ڪندڙ هڪ عوام دوست شاعر هيو. هن کي ڪنهن به قسم جي انتهاپسندي پسند نه هئي. خاص طور ان دور ۾ مذهبي منافرت ۽ فرقيوارت زور وٺي چڪي هئي، جيڪا ڳالهه هن کي ڪنهن طرح به نه پئي آئڙي. انهيءَ ڪري هن مذهبن ۽ فرقن ۾ ڦاسڻ کان سواءِ پنهنجي ڪلام ۾ انسان دوستي جو پيغام ڏنو. اهڙو پيغام جنهن ۾ ڪا دوئي ۽ دغا نه هئي. هن وٽ هندو ۽ مومن هڪ ئي صف ۾ نظر اچن ٿا، جن وٽ هڪ ٻئي لاءِ باهمي محبت ۽ احترام آهي. اها محبت ئي انسانيت جي سڃاڻپ آهي، جنهن سان سماج ۾ امن ۽ انسان دوستيءَ جي فضا قائم ٿي سگهي ٿي.

وقت اها ٿي ويل، دوئي دور ڪرڻ جي،
ڪڍ مذاهب من مان، ساجهر ڪر سويل
هندو مومن سان ملي، محبت جا ڪر ميل
متان ٿئي اويل، اولهه سج نه الهي

سچل سائين کي مذهبن کان نفرت نه هئي، پر مذهب جي ظاهرپرست ٺيڪيدارن انهن کي جنهن رنگ ۾ رڇي ڇڏيو هيو، تنهن سان مذهبن جو اصل روح متاثر پئي ٿيو، جيڪا ڳالهه سچي سائين کي قبول نه هئي. ان سان سماج ۾ بيچيني ۽ انتشار وڌيو پئي، جنهن ڪري هن وڏي واڪي چيو ته:

مذهبن مُلڪ ۾، ماڻهو منجهايا
شيخيءَ، پيريءَ، بزرگيءَ، بيحد ڀلايا
ڪي نوڙي نمازون پڙهن، ڪن مندر وسايا
اوڏا ڪين آيا، عقل وارا عشق کي

سچل سائين چوي ٿو ته: "**عشق لڳئي ته ڪر آمين، نا منجهه ڪفر نا منجهه دين**". ٻي هنڌ چيائين "**ڏسو عشق جو انصاف، سڀئي مذهب ڪيائين معاف**" سچ ته عشق جي ڪائنات واقعي انوکي آهي، صوفين چواڻي ان کي تيستائين تسخير نه ٿو ڪري سگهجي جيستائين پنهنجي ذهن تان عقل جي پردن کي نه ٿو هٽائجي. عقل ڪڏهن ڪڏهن ذات کي ذات تي مقدم سمجهي ٿو، پر عشق چوي ٿو "**ذات نه آهي ذات تي، جو وهي سو لهي**" (شاهه)هي ذاتيون پاتيون، رنگ، نسل، مذهب، مسلڪ، قبيلا ۽ فرقا انسان کي ورهائي ۽ ويڇي ڇڏين ٿا. ان ڪري سچل سائينءَ چيو "**اُتي ڪفر نه اسلام، آهي سين**

ڪي سلام" يا "**نا مين سُني، نا مين شيعہ نامين ڏوهہ ثواب.**" سچل سائين پنهنجو تعارف هن طرح ڪرائي ٿو.

نا مين ملا، نا مين قاضي، نا مين سبق پڙهايان،
نا مين مسجد،نا مين حجرا، اندر پير نہ پايان،
نا مين ڪعبہ، نا مين قبلہ، مڪي مول نہ جاوان،
نا مين سُني نا مين شيعہ، سيد ڪين سڏايان،
نا مين نانڪ نا مين لڇمڻ، گنگا مول نہ جاوان،
يار تہ ميڏا درس درازي، سچل نانءُ سڏايان.

شاهہ سائين ٽي سو سال اڳي **"جي نہ سڃاڻن سچ کي، ويهہ مَ تني وٽ"** چئي جنهن سچ کي ساڃاهڻ جي ڳالهہ ڪئي هئي، اڳتي هلي انهيءَ سچ جي مجسم صورت سچل بڻجي آيو. ٿنائي پنهنجي ڪلام ۾ جيڪي جمال جا جلوا پَسايا هئا، انهن کي سچل سرمست جلال جيڪڪوريل رنگ ۾ آشڪار' ڪيو.

ٻيو ڪو جاڻڻ محض گناهہ، هر ڪنهن صورت آپ الله
صورت منجهہ "سچوءَ" جي ٻولي، پاڻ ئي بي پرواهہ

سچل سائين پنهنجي دور جو هڪ سجاڳ ذهن ۽ جهان ديد شاعر هيو، جنهن جي نہ رڳو پنهنجي دور تي گهري نظر هئي پر مستقبل تي بہ اک هئي. هن جون اکيون انهن طوفانن کي بہ ڏسي پئي سگهيون، جيڪي سندس دور کان بعد اچڻ وارا هئا. هو فرنگي فساد کان بہ اڳواٽ ئي واقف هيو، ان ڪري هن پنهنجي ڪلام ۾ سماج کي سجاڳيءَ جو سنيهو ڏنو.

اولهہ سج نہ الهي، متان ٿئي اويرَ
ميڙي ويندئي مغربي، تاريڪيءَ ۾ تيرَ
ڇڏي ويندئي ڇپرين، ڊونڊين سندا ڊيرَ
مرد ڏين ٿا مام ۾ ماٿيڪي مير
وڄَهہ اٿئي وِجهہ پاڻَ ۾ هيڪڙائيءَ جي هيرَ
ناسودي ناخيرَ، نپٽ پوءِ نابود ڪَر

سچل سائين هڪ اهڙي آدرشي ۽ آزاد سماج جو خواب ڏٺو هيو، جتي امن ۽ سڪون هجي، ماڻهو حاڪمن جو ٻانهو ۽ غلام نہ پر آزاد هجي، جتي ڪو بہ ڪُوڙين رسمن جي ڪوڙڪين ۾ ڦاٿل نہ هجي، جتي مذهب ۽

مسلڪ جي بنياد تي نفرتن جو وهنوار نہ هجي، اهڙو آزاد ۽ غير فرقيوارانو سماج جتي ماڻهپي جو ڳاڻ اوچو هجي ۽ ڪنهن بہ قسم جي محڪوميءَ جو تصور نہ هجي. سچل سائين ڪي حسد، ساڙ، بغض، ڪيني، ڪروڌ، تعصب، تنگ نظريءَ، نفاق ۽ نفرت کان سخت نفرت هئي. هو انسان جي خود مختياري ۽آزادي جو قائل هيو.

جي مجين تا آدمي، سي نہ مجان مان
سچو آهيان آءٌ، جو ٻانهو ڪنهن جو نہ ٿيان.

سچل سرمست جي شاعريءَ ۾ اها قوت ۽ صلاحيت آهي، جيڪا ڪنهن بہ شاعر کي هميشگي ۽ امرتا بخشي سگهي ٿي. اهڙا شاعرَ زمان ۽ مڪان جون حدون اورانگهي ڪلاسيڪيت جي درجي تي پهچي ويندا آهن. سچل سائين نہ رڳو سنڌي اساسي شاعريءَ جو اهم نالو آهي پر هو هر دور جو شاعر آهي. اهو ئي سبب آهي جو اڄوڪي سماج تي بہ سندس ڪلام جو اطلاق ٿئي ٿو. سنڌي سماج جو موجوده ڍانچو اسان سڀني جي اڳيان آهي. اگر سچوءَ جي دور ۾ مذهبي منافرت، فرقيواريت، تهذيبي ڏيوالپڻي، حسد، تعصب، ڪيني ۽ خوغرضي جهڙيون بيماريون سماج ۾ موجود هيون تہ ڇا اڄوڪو سماج انهن آزارن کان آجو آهي؟ يقيني طور اهي مرض اڄ جي سماج کي بہ لاحق آهن. ڇا اڄ جو انسان بہ مادي ترقيءَ باوجود ڪالهہ وانگر ويڳاڻو، ملول ۽ لاچار نظر نہ ٿو اچي؟ ڇا اڄ بہ هيٺو ڏاڍي جي زير دست ناهي؟ ڇا اڄ جو انسان بہ پنهنجي عزت، وقار ۽ سربلندي لاءِ ڪوشان ۽ پنهنجي عزتِ نفس کي بچائڻ لاءِ پريشان ناهي؟ ڇا اڄ جو انسان بہ پنهنجي سڃاڻپ جي ڳولا ۾ ناهي؟ مان سمجهان ٿو انهن مان ڪنهن بہ سوال جو جواب نفيءَ ۾ نہ آهي. موجوده سماج جي ان صورتحال کي ڏسندي جڏهن اسان سچل سائين جي ڪلام مان رهنمائي وٺون ٿا تہ سندس شاعريءَ ۾ اسان کي عالمي اتحاد، امن، ڀائيچاري، اُنس، محبت ۽ انسان دوستيءَ جو سنيهو ملي ٿو. هن پاڻ تي جلال طاري ڪري تصوف جي ان روايت کي اپاريو، جنهن ۾ ماڻ ۽ درگزر بدران مزاحمت موجود آهي. سچل سائين مذهب جي سماجي رواداري واري پهلو کي اجاگر ڪرڻ لاءِ دين کي مسجدن تائين محدود ڪرڻ بجاءِ مذهب جي وسيع تصور کي اهميت ڏني. جنهن تصور ۾ انسان دوستي ۽ اتحادِ بين المذاهب بہ شامل آهي. اهڙي تصور ۾ رڳو انساني عظمت جو سوال ئي اهم بڻجي وڃي ٿو. هونءَ بہ هڪ صحتمند ۽ آدرشي سماج تڏهن ئي قائم ٿي سگهي ٿو جڏهن هر فرد کي عزت ۽

احترام لائق تصور ڪجي ۽ انساني عظمت کي سڀ کان اهم سمجهيو وڃي. ”سچل سائين جو آدرشي سماج وارو نظريو اهو هيو ته ماڻهو محبت جو دائرو وسيع رکي، قلب ۾ ڪُشادگي ايتري هجي جو ان ۾ سڀ دين ڌرم، ذاتيون ۽ نسل سولائيءَ سان سمائجي وڃن. سچل جهڙا صوفي مذهب يا ڌرم جا مخالف هر گز ڪونه هوندا آهن، اُهي فقط ان ڳالهه تي زور ڏين ٿا ته سندن محبوب نه هندو آ نه يهودي نه عيسائي ۽ نه وري مسلمان، بلڪ انهن مڙني ڳالهين کان مٿاهون آهي.

ذات صفات هڪائي آهي، پول نه وجهه پولي
سوئي اندر، سوئي ٻاهر، سوئي تنهنجي چولي
تو ۾ مون ۾، هُن ۾ هر جا، سچ ”سچل“ تو ٻولي“(6)

سچل جو هر ٻول سچ جي سورج جيان چمڪي ٿو. اڄوڪي سنڌي سماج کي ان سورج جي سهائي جي تمام گهڻي ضرورت آهي. فقير محمد لاشاري لکيو هو ته ”اڄ اسان وٽ انا الحق چوڻ وارو ڪوبه ڪونهي پر جنهن رڳو حق چيو سو به برداشت کان ٻاهر ڇڙهيل ۽ خوفناڪ راڪاسن جي وچ ۾ اڌاري حياتي گهاريندڙ آهي.“(7) اهڙيءَ صورتحال ۾ سچل سائين جي ڪلام جي اهميت اڃا به وڌي وڃي ٿي. سچل سائين جي آدرشي سماج جي اڏاوت تيسيتائين ممڪن ناهي، جيسيتائين اسان سندس فڪر مان رهنمائي وٺي سندس امن، اتحاد، ڀائيچاري ۽ انسان دوستي واري پيغام کي نه سمجهنداسين.

حوالا:

1. آڏواڻي ڪلياڻ، ”شاهه، سچل، سامي“، سنڌي ساهت گهر، حيدرآباد، 2010ع ص 199
2. لاڙڪ مولا بخش، (مرتب) ”سرمست“ 37 (مقالو: سچل سرمست جو سماجي نظريو“ الطاف اثيم) سچل سرمست يادگار ڪاميٽي، خيرپور 2016ع، ص 37
3. حداد محمد علي، (مرتب) ”سرمست“ 19 (مقالو: سچل سرمست ۽ روشن خيالي“ ڊاڪٽر شاهنواز سوڍر) سچل سرمست يادگار ڪاميٽي، خيرپور 1999ع ص 51 ۽ 52
4. سڏايو غلام نبي ڊاڪٽر، ”عشق ناهي آسان“، صدا پبليڪيشن ڪراچي، 2015 ص 41
5. لاڙڪ مولا بخش، (مرتب) ”سرمست“ 21 (مقالو: سچل سرمست سنڌ جي اجتماعي آجپي جو شاعر“ انعام شيخ) سچل سرمست يادگار ڪاميٽي، خيرپور 2000ع، ص 57
6. لاڙڪ مولا بخش، (مرتب) ”سرمست“ 37 (مقالو: سچل سرمست جو سماجي نظريو“ الطاف اثيم) سچل سرمست يادگار ڪاميٽي، خيرپور 2016ع،ص 21
7. حداد محمد علي، (مرتب) ”سرمست“ 11 (مقالو: ”عوام انا الحق آهي“ فقير محمدلاشاري)، سچل سرمست يادگار ڪاميٽي، خيرپور، 1991ع ص 23

(نوٽ: هن مقالي ۾ ڪم آندل شعر محمد عثمان انصاريءَ جي ترتيب ڏنل ”سچل سائين جي سنڌي ڪلام“ ۽ ڪتابي سلسلي ”سرمست“ جي مختلف شمارن مان ورتل آهن.)